

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІTHE RESOURCE PROVISION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS'
PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN SCIENTIFIC UNDERSTANDING

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів у зв'язку з місіонерською функцією цих фахівців у забезпеченні психоемоційного благополуччя соціуму. Трансформаційні процеси сучасної культури та суспільства й, зокрема, пандемія COVID-19, що актуалізує проблему колективної травми, створюють нові виклики для ефективності фахівців соціономічних професій. Зважаючи на низку проблем у мотивації здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія та наявність великої кількості вимог до фахової компетентності психологів-консультантів у світовій психологічній і психотерапевтичній спільноті, ми окреслили проблему психологічних особливостей ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів як таку, що потребує детального дослідження й осмислення. У пропонуваній розвідці здійснене порівняння та узагальнення вітчизняної й зарубіжної наукової парадигми щодо визначеного питання. На підставі цього виокремлено низку особистісних (внутрішніх) властивостей, які можуть сприяти успішному професійному становленню майбутніх психологів, зокрема зроблений акцент на вагомій ролі рефлексивності, емоційній стабільності, самоефективності, адаптивній системі копінг-стратегій, яка б забезпечувала стресостійкість, критичність і логічність мислення, високу мотивованість у здобутті професійних знань, умінь і навичок, відповідальність, позитивне самоставлення. Крім цього, значну увагу приділено ролі соціокультурного середовища закладу вищої освіти як елементу зовнішнього рівня ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів, який інтегрує не тільки процес здобуття фахових знань, умінь і навичок, а й усвідомлення етичних правил, принципів і норм, моральних цінностей, що сприяють формуванню професійної ідентичності та її інтеріоризації.

Ключові слова: професійне становлення, ресурсне забезпечення, майбутні психологи, особистісний ресурс, рефлексія, самопро-

блематизація, соціокультурне середовище ЗВО.

The article presents a theoretical analysis of the problem of future psychologists' professional development resource provision in connection with the missionary function of these specialists in ensuring the society psycho-emotional well-being. The modern culture and society transformational processes and, in particular, the COVID-19 pandemic, which raises the issue of collective trauma, create new challenges for the effectiveness of socionomic professions. In addition, if to take in consideration a big number of problems in motivational sphere of higher education applicants at the specialty 053 Psychology and the large number of requirements to counselling psychologists' professional competence in the global psychological and psychotherapeutic community, we outlined the problem of psychological features of future psychologists' professional development resource provision as the issue that must be explored and comprehended in details. In the offered exploration it is carried out the comparison and generalization of domestic and foreign scientific paradigm concerning to the covered question. A number of personal (internal) qualities that can contribute to the successful professional development of future psychologists were discussed, including the emphasis on the important role of reflexivity, emotional stability, self-efficacy, adaptive system of coping strategies that would provide stress resistance, critical thinking and logical thinking, the ability to acquire professional knowledge and skills, responsibility, positive self-attitude etc. Beside this, considerable attention is paid to the role of the social and cultural environment of higher education institute/university (hereinafter HEI), as an element of the external level of future psychologists' professional development resource provision, which integrates not only the process of acquiring professional knowledge and skills, but also ethical rules, principles and norms, moral values that contribute to the formation of professional identity and its internalization.

Key words: professional development, resource provision, future psychologists, personal resource, reflection, self-problematicization, social and cultural environment of HEI.

УДК 316.612:[331.544:378]
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.11>

Мазай Л.Ю.

психолог,
асистент кафедри психології
та соціальної роботи, аспірант
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла
Коцюбинського

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси детермінують як позитивні, так і негативні зміни в динаміці цивілізаційного розвитку людства в таких його аспектах, як економічний, культурний, науковий, соціальний тощо. У 2020 році культурологічні та соціальні проблеми загострила пандемія COVID-19, що змусила всіх замислитися над екзистенційним потенціалом соціуму. Увага психотерапевтичної спільноти все більше зосереджується на дослідженнях проблем, пов'язаних із колективною травмою. Усі виклики сьогодення

створюють додаткові фактори невротизації суспільства, особливо виникнення психогенних захворювань у групах ризику. Важливу роль у подоланні цих проблем відіграє самоефективність психолога, його фахові компетенції, емоційна та мотиваційна готовність до роботи в ситуаціях травматизації соціуму та його екзистенційного вакууму.

У цьому контексті стає важливим феномен ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів, яке можна розглядати як на внутрішньоособистісному

рівні, так і зовнішньому, а саме на рівні систем фахової підготовки здобувачів вищої освіти в закладі вищої освіти (далі – ЗВО) та психологічних і психотерапевтичних асоціаціях та організаціях. Актуальність цієї проблематики загострює наявність психоемоційних проблем у середовищі студентів, які здобувають психологічний фах, втрати ними мотивації продовжувати професійний розвиток у цій царині вже на етапі фахової підготовки. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності вивчення психологічних особливостей ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що вітчизняна та зарубіжна психологічна наука має вже досить багато досліджень різних аспектів професійного становлення, розвитку й фахової самореалізації. Серед вітчизняних науковців, які плідно працювали в цьому напрямі, – С. Максименко, Л. Карамушка, Н. Пов'якель, Л. Орбан-Лембрик та ін. Проводили дослідження в цій царині зарубіжні психологи: Е. Зеєр, А. Маркова, Л. Мітіна, М. Дяченко, Л. Кандибович, К. Платонов та ін.

З останніх досліджень, що присвячені проблематиці індивідуального ресурсу як основи становлення професіоналізму, нашу увагу привернули наукові студії С. Дружилова. Серед західноєвропейських та американських науковців найбільш помітний вклад у вивчення індивідуального ресурсу зробили Ф. Парсонс, Г. Мюнстенберг, Т. Боген (диференційно-діагностична теорія), У. Мозей, Е. Бордін, Е. Роу (психоаналітична теорія), Дж. Холланд (типологічна теорія), Х. Томс, Г. Рис, Д. Лідеман, Д. Сьюпер (теорія професійного саморозвитку), Дж. Левінджер (теорія структурно-діахронічного розвитку особистості).

Особистісна ресурсність як умова забезпечення здоров'я та саморозвитку особистості постає предметом досліджень таких науковців, як С. Калашнікова, Л. Кузнецова, Л. Зотова, О. Штепа. Ресурсність як адаптаційний потенціал розглядав С. Хобфолл.

Постановка завдання. Метою пропонованої розвідки є теоретичне осмислення проблематики психологічних особливостей внутрішнього та зовнішнього ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів у контексті їхньої місіонерської функції в забезпеченні психоемоційного благополуччя соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальний дискурс проблематики професійного становлення кристалізує потребу у визначенні особливостей цього процесу, майбутнім психологам. Дослідниця Є. Корабліна виявила, більшість студентів-психологів різних форм підготовки нечітко

й неадекватно розуміють суть своєї майбутньої фахової діяльності. Здобувачі вищої освіти до кінця не усвідомлюють смисл і цілі обраної професії, шляхи фахової самореалізації. У деяких випадках змістовий і процесуальний аспекти ідеального образу, реального образу й образу, який удосконалюється, не відрізняються характером словесного опису [5]. Розмите розуміння специфіки майбутньої професії зумовлює труднощі, що виникають у процесі професійного становлення. Румунські науковці Л. Настасія (Laura Elena Năstasă), А. Казан (Ana-Maria Cazan) в опублікованій ними у 2013 році праці вказують на наявність у більшості студентів-психологів страху за «перші кроки в професії», невизначеність щодо вимог фаху та нерозуміння ресурсів, які можуть допомогти здолати виклики, зумовлені професійною діяльністю [12].

Імовірно, що сумніви майбутніх психологів у власній фаховій ефективності на етапі професійного становлення пов'язані з високою соціальною відповідальністю їхньої професії. Сфера психологічної діяльності належить до типу «людина-людина» й передбачає роботу з такими найбільш недослідженими та складними явищами, як людська психіка та психологія. Етичний кодекс психолога встановлює жорсткі вимоги до моральності й структури ціннісних орієнтирів фахівця у цій сфері, серед яких провідними є гуманність і принцип «Не нашкодь!». Як практична, так і наукова діяльність психолога вимагають від останнього постійного вдосконалення та навчання, що потребує високого рівня зацікавлення й мотивації, а також достатнього особистісного ресурсу для виконання всіх вимог. Зокрема, практика психологічного консультування, психокорекції чи навіть психотерапії за психологічною моделлю передбачає необхідність додаткового навчання після завершення основного циклу професійної освіти в ЗВО. Такі вимоги здатні створювати додаткове напруження в процесі професійного становлення майбутнього психолога, а також може зменшувати рівень його суб'єктивної впевненості у фахових компетенціях і можливостях. Проблему фахового становлення й розвитку психологів загострює відсутність будь-якого юридичного механізму регуляції державою практичної психологічної діяльності в Україні. Це породжує труднощі працевлаштування й обмежує перспективи професійної самореалізації.

Звернімо увагу ще на компонент місіонерства в професії психолога. Психолог-практик – це той, хто не лише дотримується певних етичних норм і правил у діяльності, а той, хто пропагує цілком конкретні цінності гуманності та психоемоційного благополуччя. Сучасна динаміка розвитку соціуму породжує виник-

нення нових кризових явищ, що детермінує негативні психологічні стани й переживання в цілому пласту суспільства. У цьому випадку психолог стає суб'єктом виконання соціальної місії, що не дає йому можливості залишатися осторонь економічних, політичних та інших процесів життєдіяльності соціуму.

У контексті останніх рефлексій стає очевидним, що професійне становлення майбутніх психологів є багатоаспектним процесом, що потребує значних затрат часових, матеріальних та особистісних ресурсів, зокрема мотиваційних, емоційних й інтелектуальних. Виокремлені проблеми професіоналізації породжують дискусії щодо підвищення ефективності фахової освіти психологів. Визначення елементів ресурсного забезпечення професійного становлення стає першочерговим завданням у вирішенні труднощів навчання та фахового розвитку майбутніх психологів, пов'язаних із мотивацією.

У низці наукових праць автори акцентують увагу на важливості мотиваційної, вольової, ціннісної й поведінкової сфери в забезпеченні якості професійного становлення. Так, аналізуючи проблеми професіоналізації, В. Гребнева, Н. Зенкова, С. Кусакіна виокремили п'ять важливих складників реалізації цього процесу:

- мотиваційний, що виражається в бажанні студента навчатися у ЗВО та виконувати відповідні обов'язки, які безпосередньо пов'язані з його новим соціальним статусом;

- інтелектуальний, який передбачає нормативний рівень інтелектуального розвитку й наявність уже набутих загальних знань і вмій у процесі попередньої загальноосвітньої підготовки;

- вольовий, що виявляється в навичках саморегуляції, самоорганізації, внутрішній пізнавальній активності тощо;

- моторно-організаційний, пов'язаний із загальним фізичним розвитком, здатністю швидко читати та писати, навичками роботи з текстом, умінням переключати й перерозподіляти увагу;

- професійний, який відображається у сформованих уявленнях про фах, свідомому виборі спеціальності та бажанні здобути професійну освіту [1].

Вище описані складники найбільше підходять для опису готовності до здобуття фахової освіти, тобто характеризують особливості особистісного ресурсного забезпечення первинного або початкового етапу професійного становлення.

Стосовно подальшої реалізації процесу професіоналізації та необхідних ресурсів для цього Л. Мітіна вказує, що ключову роль відіграють такі особистісні властивості: усвідомлення суб'єктом своєї участі у фаховому становленні й відповідальності за все, що відбувається

з ним; здійснення активних спроб сприяти або протидіяти різним факторам навколишнього середовища; здатність планувати свій шлях професійного розвитку, ставити перед собою цілі фахової діяльності [6].

Зарубіжні науковці, розмірковуючи над питанням внутрішнього ресурсу професійного становлення майбутніх психологів, наголошують на необхідності формування цілої низки індивідуально-психологічних властивостей. Зокрема, Л. Настасія та А. Казан підкреслюють важливість таких параметрів, як критичне осмислення свого життєвого досвіду, розуміння своєї самоцінності, самовпевненість, самоефективність у стресових ситуаціях (опір травмивним факторам, адаптивні копінг-стратегії), толерантність до ситуацій фрустрації, здатність концентрувати свідомість на актуальному моменті реальності («тут і зараз»), спонтанність, гнучкість, креативність [12]. Американські науковці Ненсі С. Елман (Nancy S. Elman), Вільям Н. Робінер (William N. Robiner), Джойс Ілфельдер-Кай (Joyce Ilfeldter-Kaye) виокремлюють специфічну властивість, якою повинен володіти будь-який майбутній психолог для успішної професіоналізації, – це «мислити, як психолог», що базується на здатності до критичного та логічного аналізу, концептуалізації проблем і їх осмислення з різних позицій. Крім цього, дослідники наголошують на важливості комплексного знання про себе, відчутті професійної ідентичності, самоефективності й здатності піклуватися про себе загалом, емоційному інтелекті, емпатії, автентичності/конгруентності, умінні концентрувати увагу на теперішньому часі свого буття (“mindfulness”) [13]. Останні з названих особливостей потребують для свого формування високого рівня рефлексивності протягом усіх етапів професійного становлення. Ключову роль цієї властивості майбутніх психологів підкреслюють британські науковці: Алія І. Шейх (Alia I. Sheikh), Дерек Л. Мілн (Derek L. Milne), Бріоні В. Макгрегор (Bryony V. MacGregor), українські психологи-дослідники: С. Табачников, Н. Михальчук, Є. Харченко, Е. Івашкевич, російські – Т. Буякас, В. Михеев [3; 9; 8]. Рефлексія є здатністю думати про специфіку й особливості власного мислення (“thinking about thinking” [9]), уміти подивитися на ситуацію збоку та аналітично виокремити свою роль і відповідальність у ній. Своє ставлення до неї слугує внутрішнім ресурсом забезпечення формування професійної самосвідомості, ідентичності, самопроблематизації під час здобуття фахової освіти.

Зважаючи на багатогранність і багатокомпонентність професійного становлення, варто також виокремити можливі зовнішні ресурси цього процесу. В. Пешкова та Г. Гущина звертають увагу на важливість для професійного

становлення майбутніх фахівців соціокультурного середовища ЗВО [4; 7]. Період навчання в університеті науковці вважають найбільш чутливим для особистісно-професійного розвитку. В. Пешкова зауважує, що на розвиток професійно важливих властивостей у студентів впливає багато факторів, а саме: мотивація вибору освітнього закладу та фаху; форма навчання (денна, заочна); рівень шкільної теоретичної підготовки; розуміння особливостей університетського навчання; матеріально-технічні ресурси ЗВО; організація навчального процесу в університеті; рівень кваліфікації викладачів та індивідуально-психологічні особливості самих студентів [7]. Однак дослідниця продовжує думку, що на практиці всі зазначені фактори університетського простору та навчального процесу не є достатніми для повноцінного професійного становлення. Особистісно-фаховий розвиток залежить від особливостей соціально-культурного середовища як від сукупності факторів, зумовлених напрямом професійної й особистісної самоосвіти, соціальним статусом, рівнем інтелектуального й культурного розвитку особистості, її соціальним середовищем. Тому соціокультурне середовище ЗВО є ключовим елементом культурно-освітнього простору, який формує єдине ціннісно-нормативне поле навчання та створює умови для реалізації особистісного потенціалу студентів. Саме поняття соціокультурного середовища визначається В. Пешковою як складна структура духовних, матеріальних і суспільних умов [7].

Таку думку підтримує в розвідках Г. Гущина, указуючи на те, що заклад вищої освіти є своєрідною формою трансляції та відображення культурних норм, цінностей, ідей, а також є простором генерації суспільної філософії. Основним напрямом професійного виховання дослідниця вважає розвиток особистостей, здатних мислити, розпізнавати, розмежовувати й розуміти весь спектр проявів соціальної життєдіяльності та сприйняття світу в його цілісності й багатогранності. Конструювання культурно-освітнього простору ЗВО має стати ресурсним забезпеченням формування образу особистості, яка буде здатною до максимально повноцінної реалізації свого внутрішнього потенціалу [4].

Т. Буякас і В. Міхеєв, наголошуючи на важливості самодетермінації, самопроблематизації та рефлексії як внутрішніх ресурсів професійного становлення, стверджують, що будь-який заклад професійної освіти повинен створювати такий простір навчання, який би актуалізував суб'єктність фахової освіти. Здобуття фахових умінь і навичок не є пасивним процесом, у якому студент грає роль об'єкта впливу. Натомість це проблемне середовище,

де ключовими є активність, ініціативність і саморозвиток здобувача освіти. Про процес професійного становлення, як зазначають науковці, варто говорити як про етичну категорію, яка є внутрішнім орієнтиром на життєвому шляху особистості [2].

Аналіз праць сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників підводить до висновку, що зовнішнім ресурсом забезпечення професійного становлення є не сам ЗВО, а його соціально-культурне середовище, серед напрямів якого є створення певної системи цінностей, яка б стимулювала майбутніх фахівців до самовдосконалення, самопроблематизації, культивувала унікальний індивідуальний фаховий образ та усвідомлення свого місця в професійній спільноті. Така ціннісно-культурна функція університету набуває ще більш вагомого значення через вимогу місіонерського покликання психологічного фаху, адже будь-який психолог у роботі повинен керуватися вищими ідеями гуманізму та служінню соціуму з метою забезпечення його психоемоційного благополуччя.

Н. Елман, В. Робінер, Дж. Ілфельдер-Кай також звертають увагу на соціокультурний аспект професійного становлення. У праці «Професійний розвиток: навчання професіоналізму як фундамент для компетентної психологічної практики» («Professional Development: Training for Professionalism as a Foundation for Competent Practice in Psychology») дослідники наголошують на важливості мультикультурного компоненту для інтерперсонального функціонування, покликаючись на тезу Американської психологічної асоціації (АПА з англ. APA – American Psychology Association): «... бачити себе як культурну істоту та розуміти вплив своєї культури на взаємодію з іншими людьми є також важливим компонентом міжособистісного функціонування» [10; 13]. Можемо стверджувати, що важливим компонентом зовнішнього ресурсного забезпечення професійного становлення майбутнього психолога є культурне середовище, у якому він виріс, навчається та буде здійснювати фахову діяльність. Професійна спільнота й навчальний простір є включеними в загальний соціокультурний контекст і слугують важливою ресурсною підтримкою для здобувача психологічної освіти.

Про важливість соціальної підтримки, зокрема, з боку професійної спільноти як необхідного ресурсу професійного становлення зазначають А. Шейх, Д. Мілн, Б. Макгрегор. Науковці також стверджують, що на якість професіоналізації майбутніх психологів можуть впливати їхні міжособистісні стосунки в сім'ї, зі значущими для них людьми, подружніми партнерами тощо. Ці аспекти потребують рефлексивної роботи в тренінгових профе-

сійно зорієнтованих групах для кращого розуміння здобувачем психологічної освіти себе та своєї системи соціальних взаємостосунків і їх культурного впливу [9].

Висновки з проведеного дослідження.

Теоретичний аналіз проблематики психологічних особливостей внутрішнього та зовнішнього рівнів ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів продемонстрував багатоаспектність і комплексність цього явища. Серед особистісних (внутрішніх) ресурсів професійного становлення можна виокремити різноманітні властивості та прояви характеру здобувача освіти, його поведінки, когнітивної та емоційної сфер. На думку науковців, для успішності процесу професійного становлення майбутніх психологів і подальшого їхнього фахового розвитку необхідні такі параметри: рефлексивність, емоційна стабільність, самоефективність, адаптивна система копінг-стратегій, що б забезпечувала стресостійкість, критичність і логічність мислення, висока мотивованість на здобуття професійних знань, умінь і навичок, відповідальність, позитивне самоствавлення тощо. При цьому важливу роль у культивуванні цих властивостей відіграють соціально-культурні ресурси ЗВО як фахової спільноти та середовища формування конкретних цінностей, норм і правил професійної діяльності. Ключовою в цьому є стимуляція суб'єктності здобувача освіти, апеляція до специфіки його самодетермінації й інтенції, створення умов проблемного навчання для актуалізації самопроблематизації студента. Виокремлені параметри структури ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів потребують подальшого детального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева Т.В. Професійне становлення особистості в системі вузівської підготовки: теоретико-методологічний аналіз проблеми. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrps_2013_4_18 (дата звернення: 25.01.2021).
2. Буйкас Т.М., Михеев В.А. Феноменологическая герменевтика профессионального становления. *Вестник Московского университета. Серия 14 «Психология»*. 2016. № 3. С. 17–24.
3. Буйкас Т.М., Михеев В.А. Системная рефлексия и ее психотехническое обеспечение в процессе

профессионального становления. *Вестник Московского университета. Серия 14 «Психология»*. 2017. № 1. С. 105–120.

4. Гущина Г.А. Роль культуроцентрической среды учебного заведения в профессиональном воспитании учащихся. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. Серия «Педагогика»*. 2007. Том 13.

5. Кораблина Е.П. Феноменологическая модель профессиональной самореализации психолога-консультанта. *Психологические проблемы самореализации личности*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2004. Вып. 8. С. 48–62.

6. Митина Л.М. Психология личностно-профессионального развития субъектов образования : монография. Москва ; Санкт-Петербург : Нестор-История, 2014.

7. Пешкова В.П. Социокультурная среда вуза как фактор личностно-профессионального становления специалиста. *Казанский педагогический журнал*. 2018. № 1. С. 72–76.

8. The empirical research of the experience of reflection of future psychologists / S. Tabachnikov, N. Mikhailchuk, Y. Kharchenko, E. Ivashkevych. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 33. С. 248–260.

9. Alia I. Sheikh, Derek L. Milne, Bryony V. MacGregor. A model of personal professional development in the systematic training of clinical psychologist. *Clinical Psychology and Psychotherapy*. 2007. № 14. P. 278–287. URL: www.interscience.wiley.com DOI: 10.1002/cpp.540.

10. American Psychological Association. Guidelines on multicultural education, training, research, practice and organizational change for psychologists. *American Psychologist*, 2003. № 58. P. 377–402.

11. EAP Quality Standards. European Association for Psychotherapy: web-site. URL: <https://www.europsyche.org/quality-standards/eap-standards/> (access date: 03.02.2021).

12. Laura Elena Nastasa, Ana-Maria Cazan. Personal and professional development of beginner psychologists. 3rd World Conference on Psychology, Counselling and Guidance. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2013. № 84. P. 781–785. URL: <https://cyberleninka.org/article/n/1095952> (access date: 03.02.2021).

13. Nancy S. Elman, William N. Robiner, Joyce Illfelder-Kaye. (2005). Professional development: training for professionalism as a foundation for competent practice in psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. Vol. 36. № 4. P. 367–375. URL: https://www.researchgate.net/publication/1228634653_Professional_Development_Training_for_Professionalism_as_a_Foundation_for_Competent_Practice_in_Psychology (access date: 03.02.2021).